

ПРОБЛЕМАТИКА ПОВІСТІ В.БЕРЕЖНОГО «АРХЕОСКРИПТ»

Анотація. У статті осмислено проблематику, символіку, образну систему повісті В.Бережного «Археоскрипт». Розглянуто опозиційні пари різних моделей суспільства, вибудованих письменником, а також уявлення В.Бережного про ідеал людини майбутнього. Акцентовано на розвитку й становленні жанру наукової фантастики в українській літературі.

Ключові слова: наукова фантастика, Василь Бережний, розвиток цивілізації, космічні подорожі, археологічні відкриття, нова людина.

Українська наукова фантастика обіймає величезний пласт нашої літератури і водночас є зовсім недослідженою. Окремі передмови до збірок – це, власне, і все, що написано про українські науково-фантастичні романи та повісті. «А популярність фантастики не лише висока, а й, можна сказати, традиційно-одвічна» [2, с.8]. Наукова фантастика тісно пов'язана з міфологічним світоглядом, її коріння сягає міфів, казок, легенд. І цілком має рацію Кость Волинський, зауважуючи, що «на цих першоосновах народної фантастики виростала потім фантастика писемна, літературна... Звичайно, відбиваючи при тому погляди, уявлення, домагання своєї епохи, тих чи інших сил свого суспільного устрою, як і загальнолюдських устремлінь (а то й хибних уявлень) свого історичного часу» [2, с.8].

Останнім часом почали з'являтися літературознавчі розвідки про творчість окремих письменників-фантастів. Зокрема, Світлана Олійник дослідила інтертекстуальні та жанрово-стильові параметри фантастики Олесея Бердника [4], Роман Ткаченко в окремій статті осмислив мотивацію наукового пізнання у романах В.Владка «Аргонавти Всесвіту» та «Сивий капітан» [6], Олесея Стужук розглянула українську художню фантастику як метажанр (на матеріалі української літератури XIX-XX ст.). За спостереженням останньої, наукова фантастика «має такі формозмістові ознаки: єдність теми (“пригоди думки”, виражені в різноманітній проблематиці – екології, філософії, соціології тощо – поданій в наукоподібному ключі), композиційна єдність – використання традиційних сюжетів як загальнолітературних [...], так і власне науково-фантастичних [...]. Крім того, важливими для наукової фантастики є наявність специфічних канонів (подібне явище канонізації образів відбулося в романтизмі): схема та способи польотів на космічному кораблі, закони робототехніки, подорожі в часі тощо. На стилістичному рівні – онауковлена мова з використанням як справжньої термінології (математичної, астрономічної, біологічної), так і вигаданої» [5, с.11]. Жанр наукової фантастики в українській літературі розпочався з трилогії Ю.Смолича «Прекрасні катастрофи».

Творчість талановитого українського письменника-фантаста Василя Бережного не була предметом окремого наукового дослідження. А він є автором понад двадцяти десятків «оригінальних

книжок наукової фантастики – збірок повістей та оповідань, котрі масовими тиражами видаються й перевидаються українською мовою. Його твори перекладені на російську, латиську, [...] польську, англійську, французьку, іспанську та інші» мови [2, с.6]. В.Бережний був учасником Першого все-світнього симпозиуму письменників-фантастів у Японії (1970), а також Третього Європейського конгресу фантастів у Польщі (1976).

Про В.Бережного принагідно згадано в «Історії української літератури» в контексті коротенького зауваження про «появу цікавих книжок, в яких освоюється тема космічних мандрівок, життя на інших планетах...» [3, с.483]. Автори підручника називають повісті Василя Бережного «В небі - земля» та «Істина поруч». Окремі спостереження й частковий аналіз прози В. Бережного зроблено В.Положієм (Подорож без кінця / У світі пригод і фантастики: Історія і поетика жанрів. – К., 1986.), Н.Чорною (Бережний Василь Павлович // Українська літературна енциклопедія. Т.1. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М. П. Бажана, 1988 – с.152), Костем Волинським у передмові до збірки (Фантаст Василь Бережний // Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1988 – с.5-16), Олесем Гончарем (Пам'яті Василя Бережного // 1993, рукопис) та Віталієм Карацупою й Олександром Левченком (Минуле української фантастики: [Про письменника-фантаста Василя Бережного] // УФО, 2008. – №2 – с.54-60).

Наукова фантастика є цікавою для аналізу передусім тому, що тут можливим є здійснення мрії про щастя, досягнення бажаного ідеалу всупереч прикрим і суворим реаліям дійсності. Письменник-фантаст постає в ролі творця, дивовижного сценариста життя, яке потенційно можливе за певних умов. Пошук ідеалу, щасливого життя незмінно притаманний людині, власне тому, напевно, й виник жанр фантастики. В дитинстві ми пізнаємо життя через позитивні сценарії чарівних казок і міфів, подорожуючи у своїй уяві разом з Іваном-царевичем чи Котигорошком, але минає час і світосприйняття змінюється, тепер незрозумілим і непізнаним для нас стає Всесвіт, зоряні системи, надможливості людини, пов'язані з телекінезом, телепортацією, левітацією, реінкарнацією і т.д. Наслідком розширення наукового світогляду людства, розвитку науки й техніки є поява нової –

«наукової» – казки, що вже базується на наукових гіпотезах, припущеннях, здогадках. Так виникає наукова фантастика.

В.Бережний є автором статті «Апологія фантастики», де він викладає своє бачення особливостей цього жанру. На думку автора, наукова фантастика – це «суто інтелектуальна література. Симбіоз художнього і наукового мислення [...], її завдання – збуджувати інтелектуальну енергію читача, вести його в безмежний світ уяви і мрії, впливати на його орієнтацію в житті...» [2, с.11]. Саме таких принципів дотримується В.Бережний у своїх повістях та оповіданнях.

Предметом аналізу у цій статті буде повість В.Бережного «Археоскрипт» (1970), в якій тісно переплелися декілька проблем: втрати духовності, викриття недоліків існуючих державних систем, устрій, віднайдення духовно-інтелектуальних скарбів зниклої 50 тисячоліть назад цивілізації, утвердження верховенства любові, доброти, гуманних цінностей й засудження людської ницості, жадібності, корисливості, пихи. Крізь призму протиставлення зоряного мандрівника Туо й землян, наділених владою, В.Бережний створює ілюзію «пригадування»: мовляв, люди не завжди були такими, як зараз. Колись інші цінності панували у суспільстві. Події повісті починають розгортатися на ракетній базі однієї з могутніх держав на території Сахари. У нічному небі з'являється невідомий літальний апарат, що рухається всупереч всім законам фізики, військові збивають його, а всередині виявляють чоловіка, несхожого на земних людей: «На перший погляд здавалося, що він європейець. Але золотистий, ледь вловимий відтінок його шкіри, попелясте волосся, форма черепа – цілком правильна куля! – і багато інших ознак поставили в тупик відомого антрополога» [1, с.20]. Незнайомець якийсь час не може говорити через поранення, але згодом до нього повертається мова, яка є, однак, подібною до стародавньої і не зрозуміла іншим. Одну з європейських мов таємничий прибулець вивчає завдяки Аніті, медсестрі, що доглядає його.

У повісті вдало використано прийом «заміщення персонажа»: космічний корабель, падаючи на землю, випадково вбиває солдата, нареченого Аніті, а згодом роль померлого юнака в житті дівчини вже виконуватиме Туо – зоряний гість. Ця підміна символізує також можливість своєрідного переродження для землян, їх духовного вдосконалення. Контрастують в повісті образи військових, які контролюють Туо, тримають його під арештом, та сам зоряний гість. Зокрема, автор створює типовий образ сержанта – гвинтика тоталітарної системи, який постійно всіх підозрює, а Туо, на його думку, є не ким іншим, як роботом, засланим з ворожої держави. Абсурдність суджень цього персонажа, обмеженість його світогляду, прагнення вислужитися перед начальством чітко відображає той реальний тип військового, подібних до якого В.Бережний міг бачити не раз в реальному

житті за часів СРСР. Таким чином, образ сержанта виписаний цілком реалістично.

Туо, навпаки, є уособлення ідеальної людини, людини майбутнього, якою її бачить письменник. Туо не розуміє логіки побудови земних держав, насильства й прагнення наживи. «Ну й історія ж у вас... всіх країн і племен. Вожді, фараони, царі, імператори, королі, президенти... Просто смішно, комедія» [1, с.27]. Туо прагне принести користь земній цивілізації, поділитися своїми знаннями з інженерами та лікарями, але, як з'ясується згодом, ці знання нікому не потрібні. На Землі усім керують гроші, а знання мають цінність лише задля перспективи збагачення. Розум більшості землян не здатен досягнути простору поза межами рідної планети, і в душі тоталітарної системи високопосадовець Фраг підозрює, що Туо «іноземний агент і диверсант [що] удає божевільного, всіяко маскується» [1, с.31]. Фраг не може повірити, що Туо прибув із сузір'я Ліри з культурною місією. І водночас цей яскравий гвинтик державної машини прагне використати знання інопланетянина про новітні технології, щоб збудувати принципово нові літальні апарати з гравітаційними двигунами й у такий спосіб отримати перевагу над військовими силами інших держав. Фраг намагається підкупити Туо, схилити його до співробітництва: «Вам створять усі умови – дадуть конструкторське бюро на першокласному авіазаводі... Слухайте, ви станете багатою людиною, чорт візьми» [1, с.45].

В.Бережний майстерно викриває тіньову сторону людини, сатирично змальовуючи сеанс гіпнозу, який мав проводити над Туо маг Беруччі, але пацієнт несподівано перебрав на себе функцію гіпнотизера, і вже відомий ілюзіоніст разом з агентом Фрагом опинилися під його владою. Фраг жартома повертає Туо викрадений з літального апарата гігантський діамант, його особисту справу з грифом «Цілком таємно», люб'язно віддає свій сирій костюм, а сам одягається в лікарняний халат, знятий космічним гостем. Перебуваючи під гіпнозом Фраг пише «веселий рапорт» начальству: «Від віслюка Фрага. Цим повідомляю, що я віслюк з віслюків, маю дуже примітивний розум і зовсім позбавлений уяви. Коли мені говорять про щось незвичайне, страшенно хочеться заревіти, як це роблять мої довговухі родичі. І я вже як упруся копитами, то ніякий здоровий глузд не зрушить мене з місця. А тому прошу підвищити мене по службі» [1, с.49]. Завершується сеанс гіпнозу картиною, коли Фраг і Беруччі «навкарачки кружляють по підлозі [...]. Трухикають, важко хекаючи, ще й бурмочуть:

- Ко-пи-та-ми, ко-пи-та-ми, ра-ти-ця-ми!» [1, с.49-50].

Подібною сценою В.Бережний розвінчує абсурдність сучасної йому політичної системи, державної машини, яка ставить людський розум у певні рамки, нав'язує зручні для себе стереотипи, залякує, прагне залізти навіть у підсвідомість, а

коли це не вдається тримає в тюрмах й психіатричних клініках. Туо згідно з логікою повісті – космічний гість, але ставлення до нього агресивних землян – гвинтиків державної системи, аналогічне до того, яким було ставлення радянських ідеологів до так званих «неугодних інтелігентів» чи «ворогів народу». І якщо в реальному житті оминати нищівного впливу державної машини в СРСР було неможливо, то в рамках фантастичного роману інакодумець Туо здатен втекти з божевільні, з-під нагляду приставленої до нього варти. Ба більше того, йому вдається приструнити своїх кривдників у цілком мирний спосіб: без насильства, зброї й агресії. Туо вивільняє їх внутрішню інстинктивну природу шляхом гіпнозу, змушує поводитися з ним чемно, забирає викрадені в нього речі й повертає собі волю.

В.Бережний виводить родові коріння інопланетянина Туо з Землі, алегорично акцентує на проблемі відновлення історичної пам'яті, духовності, відкидаючи теорію Дарвіна про походження людини від мавпи. У повісті осмислюється гіпотеза про існування на нашій планеті розвинутої цивілізації п'ятдесят тисяч років тому назад. Місцем її розташування, мовляв, була Сахара – майже всю північ африканського континенту *«займало грандіозне місто – Центрум, що своїми терасами-садами підносилося вище хмар»* [1, с.60] і де жило колись *«три чверті населення земної кулі»* [1, с.60].

Змальовуючи Центрум як велетенську споруду, В.Бережний таким чином метафорично осмислює легенду про існування Вавилонської вежі. Про це говорить сам герой повісті: *«Вавилонська вежа – то дитяча забавка супроти Центрума... Хоча, як подумати, може, це пам'ять про Центрум? Відгомін велетенської споруди, про яку наступні покоління пам'ятали, як про давній сон... Це імовірно. Бо на якому ж ґрунті з'явилась легенда про Вавилонську вежу, що сягала неба?»* [1, с.78].

Центрум постає в повісті як модель ідеальної держави, де всі люди гармонійно співіснують одне з одним і бережно ставляться до навколишньої природи, цінують її й прагнуть зберегти флору й фауну від згубного впливу цивілізації: *«Цьому високоорганізованому суспільству належала Африка, Європа, Азія і Австралія. І на тих континентах не було жодного міста, окрім пунктів для збирання чи первісної переробки сировини. Природа розкошувала, не прорізана лезами магістралей, не винищена купами цегли й бетону, які тепер зветься містами. Буяли ліси – так, як їм і належить; трави купалися в сонці і дощях – так, як їм і належить; усе росло і квітнувало, радувало людське око і наповнювало груди цілющим повітрям. Щедрою була природа до людей...»* [1, с.65]. Подібна модель суспільства, створена В.Бережним, діаметрально протилежна існуючій настанові сучасного людства на максимальне використання природних ресурсів задля комфортно-

го життя цивілізації. Письменник доносить до свого читача ідею про те, що слід цінувати навколишній світ, бути його гармонійною часточкою, а не бездумним споживачем. Утопічна модель життя Центруму – це заклик В.Бережного до переоцінки цінностей людства й пошуку альтернативного гуманного шляху розвитку. Тут запрошується паралель з романом О. Гончара «Собор», де теж утверджується думка про необхідність збереження духовності й природи навколо нас. Обидва письменники (які, до речі, були друзями) кожен по своєму намагалися привернути увагу своїх читачів до проблеми співіснування людини й природи, відродження родової й національної (в О.Гончара) та цивілізаційної (у В.Бережного) пам'яті.

У повісті «Археоскрипт» переплітаються три часові плани: 1) сучасність 2) далеке минуле – 50 000 років тому назад, 3) життя на планеті Філія, де колись дуже давно приземлився космічний корабель землян, вихідців із Центрума. Два останні часові плани передаються крізь призму свідомості Туо, він яскраво, багатогранно розповідає про життя на своїй рідній планеті, де панує мир, щастя й гармонія, а також захоплено описує побут давніх землян у Центрумі, який, зі слів Туо, став колыскою філіанської цивілізації. Подекуди Центрум і Філія постають перед читачем крізь призму сприйняття жіночих персонажів – Аніти й Марти, які слухаючи розповіді Туо, відразу візуалізують їх й подорожують уявними світами, чітко охоплюючи зором кожен деталь: *«Дах Центрума, якщо доречно так назвати величезну територію, на якій можна було б розташувати Швейцарію, зблискував різноколірними променями: подекуди спалахували фіолетові, оранжеві, білі зірки, цілі снопи сьйва. Тільки наблизившись, Марта й Аніта побачили, що вся та місцевість засипана снігом, вкрита льодом. З них і викрешує сонце оті різнобарвні зорі. Та тут і справді, як у Швейцарії, – снігові гори, сковані кригою озера, білі долини... І скрізь люди – лижники, ковзанярі...»*[1, с.65].

Ці частини повісті свідчать про добре знання В.Бережним утопічних та антиутопічних теорій, які органічно вплетені в канву його повісті. Прекрасний ідеал майбутнього гармонійного суспільства моделюється письменником в минулому (Центрум) й апріорно можливому майбутньому, яке вже існує в іншому часопросторовому сегменті. Високо розвинута філіанська цивілізація у повісті В.Бережного постає на основі земної й демонструє альтернативний шлях розвитку людства, яке пішло іншим шляхом, ніж на Землі, оскільки йому вдалося зберегти безперервність у передачі знань між поколіннями, уникнувши війни. Занепад земної цивілізації Туо пояснює величезною катастрофою, що *«відкинула людство назад на початкові рубежі, відкинула туди, звідки воно починало»* [1, с.64]. Катастрофа сталася внаслідок війни: *«держави*

розташовані в Атлантиді, напали на Центрум... А вони мали доступ до найпотужніших джерел енергії – синтезу кварків. Певне, в ході війни вони всі загинули: і Атлантида, і Центрум» [1, с.66]. Вибух кваркових бомб, за гіпотезою Туо, спричинив появу різних рас на землі: «Цивілізація поринула в небуття, а в тих нащадків, які випадково виціли, радіація спричинилася до мутацій. Історія Центрума не знала кольорових людей» [1, с.66-67].

Єднальною ланкою між цивілізацією Центрума й сучасним світом постає велетенська капсула часу – Археоскрипт. Він має форму пірамідально-го куба, на кожній грані якого – чотиригранна піраміда, а на одній з них жителі Центрума залишили заповіт нащадкам – відкрити через десять тисяч років. Час уже давно минув, а людство зовсім не готове до сприйняття принципово нових знань.

«Археоскрипт – це стародавній документ, опущений в глибину земної кори в Центрумі [...] Це, звичайно, не один документ, а великий бункер, - розповідає Туо. – В ньому відеокотушки, на яких зафіксовано все, що тоді вважали важливим і цікавим; є там – в натурі – і різні експонати технічних виробів та мистецтва... І макет самого Центрума, виготовлений із мамонтових кісток [...] Він [Археоскрипт – О.Т.] був замуrowаний того самого дня, коли космічний корабель на чолі з Штурманом зійшов з навколорезної орбіти і, набираючи третьої космічної швидкості, почав заглиблюватися в простір» [1, с.61].

Символічною є й сцена відкриття Археоскрипта – таємничої схованки, розміщеної в Сахарі, що містить зразки наукових досягнень людей зниклої цивілізації. Щоб відкрити Археоскрипт, необхідно назвати слово, що означає найбільшу пристрасть. І шукачі скарбів починають висувати цілком прагматичні версії: багатство, бій, нажива, алкоголь, наркотики, життя, рулетка, ненависть... І лише кохана Туо – Аніта називає найбільшу пристрасть правильно – любов.

У Археоскрипті сховані знання про нові види енергії – про кварки, які потужніші від атомної енергії в мільйони разів. І коли завдяки Туо археологічна експедиція все-таки знайшла в Сахарі Археоскрипт, прибулець з далеких світів вирішує приховати знання про небезпечну для сучасних земель енергію, яку вони здатні використати в

першу чергу для створення бомб і нових типів озброєння, щоб отримати панування над всіма державами світу. Саме заради планетарного панування й захоплення у свої руки найновіших знань однією з країн профінансована експедиція в Сахару.

Туо є уособленням зоряного романтика, розчарованого побаченням на своїй далекій Батьківщині. Він залишає людям Землі знайдений ним Археоскрипт – всі культурні, архітектурні та інші знання, забирає тільки інформаційні диски про кварки й разом з Анітою, використавши гравітаційний пристрій викривлення простору, повертається на Філію.

Сентиментально звучить в повісті мотив ностальгії філіанців за Землею, вони згадують її, як прекрасну казкову країну, коли ж насправді вона такою вже давно не є. Особливо тужать за птахами, бо на їхній планеті цього виду живих істот нема. Навіть Туо мріяв привезти з Землі птахів на Філію, бо не раз бачив їх в дитинстві у фільмах, але вимушена втеча від жадібних до збагачення й влади землян не дали мрії можливості здійснитися.

Повість «Археоскрипт» доносить ідею про необхідність реформування суспільства, земних держав, перегляд моралі й ставлення до природи, оскільки притаманна людям агресія знову може стати причиною катастрофи світового масштабу й відкинути людство на тисячі років назад. Протиставляючи Туо більшості земних можновладців і їх підданих, В.Бережний акцентує на необхідності пробудження від сну забуття, відродження духовності, оскільки сильна духом, гармонійна людина здатна розвинути в собі навіть надзвичайні здібності. Як наприклад, Туо, котрий володіє здатністю читати думки, практикує гіпноз і є прекрасним лікарем. Він всупереч усім земним лікарям ставить на ноги Марту, дівчину кілька років прикуту до інвалідного візка, і все це завдяки його духовному потенціалу, здатності до переконання, навіювання й гіпнозу. Така людина, як Туо, є уособленням ідеалу, який утверджує В.Бережний. А те, що він знаходить своє кохання на Землі, утверджує думку, про існування частини людського суспільства, здатного до духовного переродження, до віднайдення нових, гуманних шляхів розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережний В. Археоскрипт / Бережний В. Вибрані твори: Наук.-фантаст. повісті та оповідання / Передм. К.Волинського. – К.: «Дніпро», 1988. - С. 18-116.
2. Волинський К. Фантаст Василь Бережний / Бережний В. Вибрані твори: Наук.-фантаст. повісті та оповідання. – К.: «Дніпро», 1988. – С. 5-16.
3. Історії української літератури: В 8т. – К., 1971. – Т.8. – С.483.
4. Олійник С.М. Інтертекстуальні та жанрово-стильові параметри фантастики Олеса Бердника: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / С.М. Олійник; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2009. — 20 с.

5. Стужук О.І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX - XX ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 [Електронний ресурс] / О.І. Стужук; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 18 с.

6. Ткаченко Р. П. Мотивація наукового пізнання у романах В.Владка «Аргонавти Всесвіту», «Сивий капітан» / Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.Сухомлинського. — Том 4. — Серія: «Філологічні науки», 2012. — Випуск. 9. [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2012_9/34.htm

Oksana Tyhovska

The problems of the narrative "Archeoscript" by V. Berezhnyy

Annotation. In this article the problems, symbols and the image system of the narrative "Archeoscript" by V. Berezhnyy are comprehended. The oppositional pairs of different models of society and also the conception of V. Berezhnyy about ideal human of the future are considered. The accent is made on the development and foundation of science fiction as genre in Ukrainian literature.

Key words: science fiction, Vasyl Berezhnyy, civilization development, space trips, archeological discoveries, new human.